

„Nem súlyed az emberiség!”...

**Album amicorum
Szörényi László LX. születésnapjára**

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

KOSZTOLÁNCZY TIBOR

„egy phalanx”?

„Ami pedig a szelíd és vad magyart illeti,
azt hisszük, hogy a haza baján egyik sem segít,
csak az okos magyar.”

GYULAI PÁL, 1896.

I.

A magyar irodalomtörténet-írás az utóbbi száz évben gyakorta a hadászatból kölcsönzött, s jobbra szó szerinti értelemben felfogott terminológiával érzékeltette azt a küzdelmet, amelyet modern íróink irányzatuk legitimációjáért, a magyar nemzeti irodalomba való befogadásuk érdekében az 1890-es évek elejétől folytattak. Érdekes módon ez a militáns megközelítés olyan szakírók műveiben is megjelenik, akiktől alapvetően távol áll az osztályharcos világnézet. A történések jellemző összefoglalását nyújtja például Dóczy Jenő, aki szerint már a kilencvenes években megkezdődött a háború „az ultranacionalizmus irodalmi frazeológiája ellen, a »perzekutor eszthetika« ellen, a szokás konok hívei és a felburjánzott epigonizmus ellen; a harc megindult s a hadvezér Ignotus lett. — Ő készítette a haditerveket, a taktikát, ő vezette az ütközeteket, ő gondoskodott a támadások visszaveréséről, az elfoglalt hadállások bevételéről s a győzelmes csata végén az ő fejét díszítette volna a babérkoszorú, ha győzelemre, ha békekötésre kerülhetett volna a sor, ha a közbezdúlt politikai események [az első világháború] a küzdő feleket más hadállásokba nem sodorják.” Ignotus „évtizedes irodalmi izgatásaival” mintegy megérett a szerepre: „Mikor még az írók közül senki se merészelt másként írni, csak »ahogy szokás, ahogy szabad«, ő már *A Hét* és a *Magyar Hírlap* hasábjain megkezdte a portyázást a művészi individualizmust lepányvázó konvenciók, a »perzekutorok« ellen. Nagy műveltségének gazdag fegyvertárából válogatta harci eszközeit s [...] argumentumai mindig telibe találtak.”¹

1 DÓCZY Jenő, *Ignotus irodalomtörténeti szerepe és jelentősége*. Ceruzajegyzetek egy kritikus arcképéhez, Nyugat, 1924. december 2., 672–696, i. h., 678–679.

E meglehetősen egysíkú háborús terminológia felerősítésében döntő jelentőséggel bírnak maguk az egykori közreműködők, akik a saját szerepükre vonatkozó kulcsszavakat egyfajta önmitizáló céllal vonultatják fel. Ignotus például az 1920-as és 1930-as évek fordulóján úgy emlékezik, hogy negyven évvel korábban a városi irodalmat körülvevő kritikai értetlenség ébresztette rá a küldetésre, amely azután egész életét áthatotta: „ekkor fogadtam meg, a nemzedék nevében, melynek következését éreztem, hogy nem nyugszom, míg szavam nem lesz az irodalomban s e szót mindig az ifjakért emelem majd fel, s a szabadságért, hogy olyanok lehessenek, amilyenek”.² Megvilágosodása pillanatszerű és transzcendens jelentőségű volt, s a *Hétnél* nyert tárcaírói alkalmaztatását már-már *elhivatásnak* ábrázolja: jogi tanulmányait félbehagyva eszméiért itt kezdett „háborúságba”, „fanatikusan, szívósan, mindennap új oldalról kerülve felé”,³ s Kiss József lapjánál rövid idő alatt „irodalmi szabadságharcossá edződött”.⁴ De a következő nemzedék, amely az új század első éveiben tűnt fel, még mindig „ott talált maga fölött s magával szemben minden hagyományt, minden divatot, minden tekintélyt, ízlést és meggyőződést, minden tilalmat, hogy *így nem szabad*, minden parancsot, hogy *emígy muszáj* költeni — s e parancsban és tilalomban egyelőre *egy* phalanx voltak közönség, hírlapok, folyóiratok, kiadók és irodalmi testületek”,⁵ s mivel Ignotus neve „a művészet önjogosságának nálunk merőben új gondolataért vívott harcai révén irodalmi programot jelentett”,⁶ az Ady Endre és a *Nyugat* elfogadtatásáért folytatott küzdelemnek ismét csak ő állhatott az élére, s ezzel a harmincéves háború, úgymond, második szakaszába lépett.⁷

De pontosan mi ellen zajlott az irodalmi háborúság? Azaz, milyen direktívákkal szemben kellett „a művészet önjogosságának” eszméjét valóra váltani? Ignotus szerint a XIX. század második felében „a magyar érzés büszkén s bizakodva vette be magát annak a bizonyágnak várába, hogy nemzeti mivoltából s népi gyökeréből sarjadt volt ki az addig legmagasabb rendű magyar költészet, mely a legművészbibb idegen mellett is megáll. Rácsábulhatott a jóhiszem is, [...] hogy e remekekből a nemzetiességnek, ha nem egyenest a népiességnek követelését vonja le költészeti törvény gyanánt.” Másfelől viszont „a politikának, valamint az irodalmi hivatalosságnak kiválóságai s intézményei” egy táborba

2 IGNOTUS, *A Nyugat útja*, Budapest, Lőrincz Ernő, 1930, 6.

3 IGNOTUS, *Benedek Elek búcsúztatása*, Nyugat, 1929. szeptember 1., 253–255, i. h., 253.

4 IGNOTUS, 1930, 7. A kérdéskörrel bővebben lásd KOSZTOLÁNCZY Tibor, *A Slemil keservei: Ignotus indulása = Pillanatkép a hazai irodalomtudományról*, szerk. KENYERES Zoltán és GINTLI Tibor, Budapest, Anonymus, 2002, 108–115.

5 IGNOTUS, 1930, 7.

6 K. L., *Ignotus „Személyes emlékeim” címen könyvet ír a „Nyugat” harminc évéről*, Magyar Hírlap, 1937. január 10., 21.

7 IGNOTUS, 1929. szeptember 1., 253. Lásd még például FENYŐ Miksa, *Ignotus*, Nyugat, 1924. december 2., 669–671.; FÖLDI Mihály, *Ignotus — élet és eredmény*, Nyugat, 1924. december 2., 703–710; BABITS Mihály, *Könyvről Könyvre*, Nyugat, 1934. augusztus 1–16., 91–96.

sorakoztak, s ennek „ereje és hatalma az új tehetségek elől a megmutatkozást is majd hogy el nem zárta s mikor mégsem tudta útját állani, teljes tekintélyével vetette magát közéjük s a közönség közé”.⁸ Vagyis — és irodalomtörténet-írásunk ezt mindmáig evidenciának tekinti —: ki kellett küzdeni a népiesen túlmutató megszólalás jogát és át kellett törni az irodalom felett gyámkodó intézmények, mindenekelőtt a Kisfaludy Társaság és az Akadémia blokádján.

Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy e háborús terminológia nagy segítségére lesz majd az 1945 utáni hivatalos kultúrpolitikának is, midőn bizonyítani kívánja: a századforduló irodalmi harcai már fogékonyra tették a lelkeket, előkészítették a terepet a társadalmi forradalom megvívására.⁹ Nézetünk szerint azonban egyetlen kor, így az 1890-re következő negyedszázad magyar közéleté sem írható le „egy phalanx” és a »küldeteses jók« oppozíciójaként. A századfordulón is a legkülönbözőbb egyéni- és csoportérdekek feszülnek egymásnak, próbálnak a másik fölébe kerekedni, polémiák robbannak ki, írókat állítanak püdesztálra és parentálnak el, lapok születnek és szűnnek meg... S ha csak beleolvasunk *A Hét* vonatkozó évfolyamaiba, látnunk kell, hogy az egyetlen, mindent eldöntő irodalmi hadjáratról átörökített képzetek felülvizsgálatra szorulnak: Kiss József publicistái mindenekelőtt napi érdekességű politikai aktualitásokkal, társasági hírekkel, színházi bemutatókkal, öltözködési-viselkedési és divatkérdésekkel vannak elfoglalva, s például a női emancipáció kilátásaival jóval többet foglalkoznak, mint irodalmi teóriákkal; Dóczy szóhasználatán belül maradván itt csak „portyázásról” lehet szó.

Másfelől a száz évvel ezelőtti irodalmi mozgalmakban azért is botorság a marxi—lenini forradalom előképét keresnünk, mert a modernnek az esztétikum és az önkifejezés szabadságát mindennél fontosabbnak tartották, az irányzatok sokszínűségében hittek, s a többi csoport *mellett* kértek helyet maguknak. Fenyő Miksa írja a *Nyugat* szerkesztés-politikájáról: „Egyetlen kánonja a gondolatszabadság kánontalansága volt [...]. Osvát Ernő csak azt követelte meg a *Nyugat* íróitól, hogy amit vallanak, azt meggyőződéssel tegyék, legyen mondanivalójuk és írni tudjanak”,¹⁰ s ugyanezt az álláspontot rekonstruálja

8 IGNOTUS, 1930, 9.

9 E felfogás genezisére és alakulástörténetére e tanulmány keretében nem térhetünk ki. Módszertanát azonban jól érzékelteti például Komlós Aladár eljárása, aki Ignótus fenti (és már önmagában túlzó) phalanx-metaforáját úgy fogalmazza át, hogy az immár ösztársadalmi konfliktust sejtet: „E gondolkodás, melyben *egy* volt a kormány, az Országos Kaszinó, az egyház, az Akadémia, az egyetem, iskola, az egész közvélemény, mindenkitől a vidék, helyesebben a földből élő osztályok gondolatvilágához és nyelvéhez szoros idomulást, a népnemzeti szűk gyalogútván járást követelt. S mindezt akkor, mikor a magyar társadalom rohamos átalakuláson ment át: új, részben idegen eredetű osztályok, nagyszámú polgárság és proletariátus bontakoztak ki városaikban és voltak beolvadóba a nemzet testébe, természetesen új életfelfogást és nyelvi árnyalatokat hozva magukkal.” (KOMLÓS Aladár, *Ignótus: Előszó = IGNOTUS Válogatott írásai*, szerk. K. A., Budapest, Szépirodalmi, 1969, 5–34, i. h., 10.).

10 *Feljegyzések és levelek a Nyugatról*, szerk. VEZÉR Erzsébet, Budapest, Akadémiai—PIM, 1975, 91–92.

Ignotus: „írótól soha nem követelt egyebet, mint a *sine qua non*-t: azt, hogy tudjon írni. [...] A kezdők számára bátorítás és felszabadítás volt ez a szerkesztő, ki a komolyan gondolat komolyba vette s az iskolából hozott s a felnőttektől diktált tilalmak alól úgy feloldozta a tapogatódzót, mint a gabonaföldeken sétáló Emberfia a Tanítványokat. [...] Osvát Ernő maga volt az irodalmi lelkiismeret, s a *Nyugatot* ennek sugallata szerint szerkesztette”;¹¹ vagy, miként a praktikus irányultságú Móricz Zsigmond látta: „Jó garázs volt az a régi *Nyugat*: csak jó kocsikat vettek fel s azok futhattak, amerre akartak. Finom repülőtér: a gépek felszállva arra mehettek, amerre akartak, ki nyugatra, ki keletre.”¹²

II.

Talán már az eddig mondottak is alátámasztják az Osvát Ernőtől származó aforizma érvényességét, miszerint „Posztumusz korrektúrákból áll a kultúra.” Ám mielőtt előre eljelenítettelenítenénk tárgyunkat, szögezzük le, hogy *A Hét* 1890-től számított legelső évfolyamaiban valóban dühödt támadásokat intéz a Kisfaludy Társaság és az Akadémia I. (Nyelv- és Széptudományi) Osztálya ellen. Az invektívák főként Gyulai Pált veszik célba — ő a Társaság elnöke és az akadémiai I. Osztály titkára —; bár Gyulai írói érdemeit senki sem vitatja, az ellenérdekelt publicisták az általa irányított testületeket epigonok és léhűtők gyülekezeteként jelenítik meg.¹³ Ezek a tárcák, tárcarészletek, glosszák általában ugyanarra a néhány kifogásra épülnek: a kisfaludysták és az I. Osztály tagjai privilegizált emberek, mert nem dolgoznak, csak elbírálják a különböző pályázatokat, de a beérkezett műveket nem olvassák el, ez felesleges is volna, hiszen a rangsort illetően nem érték-szempontok, hanem a különböző klikkek közötti erőviszonyok alapján döntenek. Kiadói politikájuk hibás, mert csak érdektelen irományokat jelentetnek meg, nem csoda, hogy könyveiktől a közönség elfordul, s ha véletlenül valami színvonalas dolgot adnának ki, az bizonyosan külsős munkája: „Mert e társaság még mindig a régi feudális elvek álláspontját követi. A tagok urak és az úr nem dolgozik. Dolgozzék a jobbágy, az irodalmi zsellér.”¹⁴

11 IGNOTUS, 1930, 4.

12 [MÓRICZ Zsigmond], *Szerkesztői asztal*, [Most, hogy megszűnt a *Nyugat*], Kelet Népe, 1941. október 15., 20.

13 Dolgozatunkban az Akadémia rendeltetésével és belviszonyaival foglalkozó cikkek közül csak azokat idézzük, amelyek Gyulai Pál személyével vagy a Kisfaludy Társasággal is kapcsolatosak.

14 [név nélkül], *Leopardi*, *A Hét*, 1890. április 20., 259. – Vö. [név nélkül], [Az akadémia bámulatos leleményességét], illetve [A Péczely-díjat], *A Hét*, 1890. február 9., 97.; [név nélkül], [Az akadémia hétfői ülésében], *A Hét*, 1890. március 23., 195.; [AMBRUS Zoltán] MASQUE, *Krónika*, *A Hét*, 1890. október 12., 234–235.; [név nélkül], *A vak tyúk is talál búzaszemet*, *A Hét*, 1890. október 12., 239.; [név nélkül], [A Kisfaludy-Társaság szerdai ülését], *A Hét*, 1891. február 1., 79–80.; [AMBRUS Zoltán ?] Y., *Művészet az akadémiában*, *A Hét*, 1891. november 22., 756–757.

Ha pedig valamely díjért egy nagymogul száll versenybe, a végkimenetel kétségtelen, állítják a Társaság ellenfelei — mindazonáltal 1890-ben valóban megtörténik, hogy Csiky Gergely másodtitkár a Lukács Krisztina-pályázat eredményhirdetésekor rezzenetlen arc-kifejezéssel olvassa fel a dicséreteket, amelyekkel a bírálók Euripidész szatírájátékának díjnyertes fordítását illették, majd a jelíges boríték felnyitásakor kiderül, hogy éppen az ő munkájáról van szó.¹⁵ A következő évben Csiky a Teleki-pályázat száz aranyát nyeri meg, ám ekkor a névtelen glosszaíró felkéri, hogy ezután mindig jelentse be, indul-e, s a föltételeket csak akkor ismertessék, ha Csiky távol marad, de olyankor tegyék hozzá: „Ez alkalommal népünnep rendeztetik, póznamászással és Teleki-díjjal.”¹⁶

Külön sorozatot alkotnak azok a cikkek, amelyek Gyulaival kapcsolatban *személyi érveket* hoznak fel: az alapötlet — vagyis az alacsony termet és az akarnokság emlegetése — elhasznált sablon, a kivitelezés néhol invenciózusabb: az egyik tárcában Gyulai mint főinkvizítor jelenik meg, aki hüvelykszorítóval játszódba bírja rá a kor Galileijét: vonja vissza tanait,¹⁷ de levélbontáskor eltakarja az olló, állítják,¹⁸ s rosszakarói szerint majdan elhalálozni is úgy fog, hogy miközben íróasztalának egyik fiókjába bújva jegyzeteit keresgéli, gyilkosa észrevétlenül belopódzik leányfalui nyaralójába, foglyul ejti Gyulait, aki ekkor lábujjhegyre ágaskodva „végső nyilatkozatként” kijelenti: „Azért mégis rosszak a Jókai regényei!”, majd a következő pillanatban eltűnik a tintatartó sötét hullámai között.¹⁹

A *Hét* első két évfolyama alapján azonban csak a felületes szemlélő vonhatná le azt a következtetést, hogy a fiatal publicisták *valóban* megroppantani akarják az irodalmi hivatalosság testületeit. Ignotus melleleg ekkor még nem is rendszeres munkatársa a lapnak, de a szabadságharcos-interpretáció érvényességét megkérdőjelezi az is, hogy *A Hét* több dolgozótársa — Ábrányi Emil, Bartók Lajos, Endrődi Sándor, Mikszáth Kálmán, Dóczy Lajos — már ott ül a Kisfaludy Társaságban, s közben kiderül: a beérkezett írók mellett a kilencvenes évek fiataljai is szeretnének taggá válni. *A Hét* 1891 végén listázza a hivatalos jelölteket, s Kozma Andor és Herczeg Ferenc társaságában — meglepetésre — ott szerepel az az Ambrus Zoltán, aki megelőzőleg a Társaság elleni legtöbb támadást jegyezte.²⁰

A helyzet azonban még ennél is bonyolultabb. Furcsa fordulatként *A Hét* még 1891 októberében feloldja Ambrus álneveit,²¹ a titok tehát nem titok többé, ám ennek ellenére

15 [AMBRUS Zoltán] MASQUE, *Krónika*, *A Hét*, 1890. február 16., 113.

16 [név nélkül], [*A Teleki-pályázat száz aranyát*], *A Hét*, 1891. március 22., 191.

17 [SZANA Tamás] TURUL, *Krónika*, *A Hét*, 1890. március 16., 176–177.

18 AMBRUS, 1890. február 16.

19 [AMBRUS Zoltán] MASQUE, *Krónika: Reporter-bravour*, *A Hét*, 1890. december 28., 413–414, i. h., 414.

20 [név nélkül], *Sport*, *A Hét*, 1891. december 20., 826.

21 KÓBOR Tamás, *Csongor: Idem. Masque*. Ambrus Zoltán, *A Hét*, 1891. október 18., 670–671.

(vagy éppen ezért) Ambrus jelölését két társasági tag, Bartók Lajos és ifj. Ábrányi Kornél külön-külön továbbra is fenntartja, s bár az 1892. február 3-i tagválasztó gyűlésen senki sem szerzi meg a felvételhez szükséges szavazatszámot, mégis elgondolkodtató, hogy Ambrus 12 *igennel* (15 *nem* ellenében) végül több támogatót mutathat fel, mint a nálánál jóval konvencionálisabb irodalmárnak minősülő Herczeg Ferenc vagy Petelei István.²²

E fejlemények tükrében bajos volna továbbra is a Kisfaludy Társaság feloszlatását célzó tervekről beszélnünk, a kilencvenes évek támadásai mögött sokkal inkább Gyulai *belső* ellenzékét sejtjük. A Társaság »dühös fiataljai«, vagyis a középnemzedék írói már régóta szervezkednek – irodalmi berkekben úgy tudják, hogy a szálak Beöthy Zsolt titkár kezében futnak össze –, Ábrányi Emilt, ifj. Ábrányi Kornélt, Bartók Lajost pedig nyugodtan nevezhetjük Gyulai esküdt ellenségének is. Nem zárható ki tehát, hogy e közép-nemzedék már a kilencvenes évek legelején alkalmasnak látja az időt arra, hogy Gyulait ellehetetlenítve átvegye a vezető pozíciókat és így a támogatások, jutalmak, szubvenciók feletti befolyást is megszerezze – mindehhez *A Hét* munkatársait akár eszközként használva fel, a látszólag elkötelezetlen támadásokért bejutást ígérve.²³

Megvonva azonban az első két év mérlegét, 1892 tavaszán *A Hét* publicistáinak bizonyosan el kell gondolkodniuk azon, alkalmas módszert választottak-e céljaik elérésére, hiszen a dühödt támadások a Társaság hierarchiáját nem bolygatták meg, működési rendjét nem befolyásolták; szembesülniük kell tehát azzal, hogy „a bevehetetlen vár” – mindentől függetlenül – akár a világ végéig fenn fog állani.²⁴

1892 őszétől *A Hétnél* új irodalmi referens áll munkába: az alig huszonhárom éves Ignótus személyében Kiss József talán nem véletlenül választ olyan munkatársat, aki már koránál fogva sem exponálhatta magát a korábbi villongásokban – ám akinek első kötetét Gyulai Pál is dicsérő szavakkal illette²⁵ –, Ignótus feladata ugyanis a Kisfaludy Társasággal való viszony pacifikálása lesz. A Gyulai-ellenes kirohanásokat mintha elvágták volna, s *A Hét* – Ignótus megfogalmazásában – még az 1893-as tagválasztás előtt módosított doktrínával áll elő: „Mi a magunk részéről nem vagyunk elragadtatva az irodalmi társaságok és akadémiák intézményétől, mert sohasem tudtuk megérteni, milyen jupon ül szék egy csomó író a többi felett. Az írók kevés kivétellel elvégre mégiscsak a nagyközönség elismerése és a kiadók vállalkozásának készsége kvalifikálja nagygyá, és az irodalmi társaság, ha ez ítéletet magáévá teszi, felesleges luxust űz, ha nem, hatálytalanul akadé-

22 A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, Új folyam, 26. köt., 1891–1892, 38, 42.

23 Vö. [GYULAI PÁL] -i., *Magyar szellemi élet*, Budapesti Szemle, 69. köt., 1892, január, 156–158; KOMLÓS Aladár, *Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. század második felében*, Budapest, Akadémiai, 1956, 104; *A magyar sajtó története II/2.*, szerk. KOSÁRY Domokos és NÉMETH G. Béla, Budapest, Akadémiai, 1985, 413–422.

24 [AMBRUS Zoltán?] IPSZILON, *A bevehetetlen vár*, *A Hét*, 1892. február 7., 92–94.

25 [GYULAI PÁL] -i., *Ignótus: A Slemil keservei*, Budapesti Szemle, 69. köt., 1892, március, 476–478.

koskodik és nevetségessé válik. Az irodalmi társaságok ítéletének csak annyiban van értékük — ám ennyiben nagy az értékük —, amennyiben [...] a közönség elismerésére vezethetők vissza, lévén a társaságok alapítói és vezetői rendszerint a közönség által már elismert tekintélyek. Egy-egy ilyen társaság elismerése éppen ezért lehet kifejező és megtisztelő quintessenciája is egy egész nemzet elismerésének.”²⁶ S láss csodát, néhány héttel később *A Hét* már meglegegedéssel jelentheti, hogy az új tagok között három munkatársa is ott van: Kozma Andor, Herczeg Ferenc, Szüry Dénes,²⁷ mindazonáltal Kiss József és Ambrus — hiába ajánlja előbbit Ábrányi Emil és Tolnai Lajos, utóbbit pedig újjólag Bartók Lajos²⁸ — továbbra is kívül rekednek.²⁹

A Hét Ignotus színrelépésétől kezdve sokkal visszafogottabban bírálja az irodalmi hivatalosság fórumait, s az évenkénti »kötelező« tárcák erősen limitált számban leginkább a Kisfaludy Társaság február eleji nagygyűlésére időzítve jelennek meg.³⁰ De az akadémiai glosszák is ritkulnak, miután Gyulai Pál és az Akadémia képviselői — megkésve bár — súlyos cikkekben kérik számon ellenfeleiktől a vádaskodásokat alátámasztó bizonyítékokat,³¹ mindamelllett e rövid periódusban kétszer is a legilletékeőbb helyről hangzik el eszmefuttatás a hírlapírók felelőtlenségéről, erkölcsi érzékük lazulásáról — korántsem az érintettek örömeire.³² A legmeglepőbb fordulat azonban Gyulai tevékenységének megítélésében következik be: Ignotus már 1892 végén egy referátumát Széchenyi István zsenijének magasztalásán kezdi és Gyulai Pál nagyszerűségének taglalásán végzi: „Mert Gyulai egyik utolsó, megbecsülhetetlen alakja azon iránynak, melyet Széchenyi

26 [IGNOTUS] TAR Lőrinc, *Apponyi a Kisfaludy-Társaságban*, *A Hét*, 1893. január 8., 29–30., i. h., 30.

27 [név nélkül], [*A Kisfaludy-Társaság*], *A Hét*, 1893. február 5., 94–95.

28 *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai*, Új folyam, 27. köt., 1892–1893, 45–47.

29 [IGNOTUS et al.], *Kisfaludy-Társaság I-II-III*, *A Hét*, 1893. február 5., 91–92.

30 [név nélkül], *A fejlődés történeti folytonossága*, *A Hét*, 1893. április 30., 291; [AMBRUS Zoltán] TIBORCZ, *Apponyi Albert mint író*, *A Hét*, 1895. február 17., 101–103; [TÓTH Béla] J–h, *Egy jóra való könyvről*, *A Hét*, 1896. január 5., 15–16; [név nélkül], *Csetepaté a viceakadémián*, *A Hét*, 1897. január 31., 77.; [név nélkül], [*A Kisfaludy-Társaság*], *A Hét*, 1897. február 7., 94.; [név nélkül], *A Gyulai-színház megnyitója*, *A Hét*, 1897. május 2., 287–288.

31 [SZÁSZ Károly] Sz. K., *A Teleki-pályázat »szégyen-paragraphusa«*, *Budapesti Szemle*, 70. köt., 1892. április, 149–154; [név nélkül], *Akadémia*, *A Hét*, 1893. május 14., 322; [GYULAI Pál] -i., *A m. t. akadémia s egy pár hírlapíró*, *Budapesti Szemle*, 74. köt., 1893. június, 477–478; [név nélkül], [*A Budapesti Szemle*ben], *A Hét*, 1893. június 4., 368–369; -n., *Észrevételek »A Hét« válaszára*, *Budapesti Szemle*, 75. köt., 1893. július, 154–159; [név nélkül], *Akadémia*, *A Hét*, 1893. július 9., 31; Vö. [KÓBOR Tamás] -x, *A nagy hét*, *A Hét*, 1894. május 6., 283; [név nélkül], [*Az Akadémia idej nagygyűlésén*], *A Hét*, 1895. május 19., 322.

32 SZÁSZ Károly másodelnök *Megnyitó beszéde a Kisfaludy-Társaság XLVI. ünnepélyes közülésén, 1893. február 5-én*, *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai*, Új folyam, 27. köt., 1892–1893, 3–12; GYULAI Pál *Elnöki megnyitó beszéde a Kisfaludy-Társaság XLVIII. ünnepélyes közülésén, 1895. február 10-én*, *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai*, Új folyam, 29. köt., 1894–1895, 3–8.

kezdett meg nálunk. Mint nagy elődje, ő is gúnnyal, epével, tekintetek nélkül rontott neki korunk és fajunk sok tömjénezett bálványának és kedvelt előítéletének, nagy vétkeinek és apró ízléstelenségeinek. [...] Rombolva épít, tagadva alkot és nem volna ember, ha olykor nem tévedne és olykor igazságtalan nem volna. Ám e múltó homályon annál fényesebben csillog át a tiszta meggyőződés és a jó akarása. Szidjon és üssön bennünket tovább is, ad multos annos.”³³ Még a polémiákból sem hiányozhatnak a Gyulai „értékeire és jóakaratára” való hivatkozások: Gyulai „fényes név és előkelő személyiség”, igazi úriember, akit a sajtó, még ha ő akarná is (miért akarná egyébként?), sem vehetne egy kalap alá a gőgös akadémikusokkal és az irodalmi mesteremberekkel;³⁴ s azután 1893 végén *A Hét* szinte esdve kérleli az agg poétát, hogy „minden jóízlésű és jóhíszemű magyar föltétlen elismerése” oldja fel végre az „obskurus támadások” miatti keserűségét, s megisméltődnek az egy évvel korábbi dicséretnek: „Mert hiszen teljesen tisztában vagyunk evvel a még fogyasztásaiban is előkelő egyéniséggel, és ha olykor túlzásba vagy igazságtalanságba esett, maguk az áldozatai sem kételkedtek afelől, hogy ilyenkor is igaz meggyőződés szólt belőle és hogy gyengéiben is az marad, ami erősségeiben: egy fényes irodalmi korszak méltó és nagyértékű utolsó képviselője, nagy hagyományoknak értő hirdetője és egész közéletünknek, de különösen irodalmunknak a leghivatottabb őre és ápolója, aki e nagy feladatokhoz méltó erővel, ízléssel, tudással és ítélettel rendelkezik.”³⁵ 1894-ben pedig, amikor az ország Gyulai ötvenéves írói jubileumát ünnepli, *A Hét* fő helyen közli Gyulai egyik ifjúkori versét,³⁶ s újjólag önkritikával határolja el magát „a tompa elmék”-től, amelyek nyelvüket őrajta köszörülték, és a „tehetetlen üresség”-től, amely az ő ócsárlásával akart volna magának érdemeket szerezni; a szerkesztőség Gyulai személyében az elveihez hű „utolsó nagy ember”-t köszönti, hálával és megbecsüléssel gondol az igaz hazafira, aki „méltó, érdemes és értő kortárs s munkatársa volt mindazoknak a nagyjainknak, akiknek a nevéhez az új magyar literatúra, az új magyar politika s az új Magyarország megteremtése fűződik”.³⁷

Talán az örökkévalóság is így veszi kezdetét.

33 IGNOTUS, *Gyulai Pál: Gróf Széchenyi István mint író*, *A Hét*, 1892. november 6., 720—721, i. h., 721.

34 [név nélkül], 1893. június 4. 369; [név nélkül], 1893. július 9.

35 [név nélkül], [*Gyulai Pál költeményei*], *A Hét*, 1893. december 17., 397—398, i. h., 397.

36 GYULAI PÁL, *Munkácsi téren*, *A Hét*, 1894. november 11., 705.

37 [név nélkül], *Gyulai Pál*, *A Hét*, 1894. november 11., 715.

III.

Az eredeti szabadságharcos-koncepció szerint egyszerre indult meg a harc az irodalmi hivatalosság és az általa propagált népiesség primátusa ellen. Valójában az újnépiesek ellehetetlenítését célzó *szórványos* kritika *A Hét*ben több éves fáziskéséssel tűnik fel, s miután ennek is Ignotus a referense, a tárgykör *éppen* Gyulai kiengesztelésével párhuzamosan bontakozik ki. Ha nem tévedünk, Ignotus a Társasághoz való új viszony körvonalazásának heteiben fejt ki először a népiességre vonatkozó nézeteit: miután Magyarországon egyre inkább teret nyer a városi kultúra, a *magyar nemzet* már nem azonosítható egy az egyben a *magyar vidék* társadalmával, következésképp a *népies* sem mérítheti ki teljesen a *nemzeti művészet* fogalmát; Ignotus tehát tiltakozik azon felfogás ellen, amely továbbra is a népies ábrázolásmód alkalmazását várná el, s visszatartja, hogy magyartalannak bélyegezzék azokat a művészeket, akik a nagy európai szellemi áramlatokkal mintegy együtt hullámozva alkotnak, s akik külföldi irodalmi hatásokat adoptálnak.³⁸

A Hét köreiben epigonnak nevezik azokat a költőket, akik a megváltozott körülmények között is a népies tematikához ragaszkodnak, és velük szemben Ignotus évről-évre erősödő arroganciával lép fel. Okfejtéseiben eltekint a mű-egész problematikájának elemzésétől, ehelyett gúnyosan-tiszteletlenül, a paródia és a túlzás eszközeivel a szerzőket vagy a szerzőknek tulajdonított nézetek egy-egy szegmensét kívánja ellehetetleníteni. Jellemző fogása, hogy metaforába hajló hasonlításal megfelelést keres a (feltételezett) esztétikai iránymutatás síkjá és profán élethelyzetek között — ő maga ezt az eljárást hasonlatok esetében is a *tertium comparationis* „megtalálás”-ának nevezi —, majd az esztétikai normák lehetetlenségét (akár metonimikus láncolatokban) e köznapi szinten bizonyítja: „a népköltészet becsét csak avatatlan vitathatná el és hálásan ismerjük el, hogy minden műköltés abból meríti erejét. De világlátott és iskolajárt embertől azt követelni, hogy ne zengjen másról, mint szűrről és tulipántos ládáról, hogy ne legyen más, mint naív, népies és közvetlen, és versei alakjában és anyagában ne lépjen túl a népnek szükségképp korlátolt érzési körén és látóhatárán: csak olyan képtelenség, mint azt követelni, hogy világeletemben tepertős pogácsánál egyebet ne egyék.”³⁹ Ignotus korai tárcáiban még megkapó a szellemes-kedves, városias humor (*urbanitas*), ennek helyét fokozatosan szarkazmus veszi át, ez azonban — akár mai szemmel nézve — számos esetben kifejezetten sértőnek mutatkozik, mint például a Benedek Eleknek szóló (később idézendő) kitételekben.⁴⁰

38 IGNOTUS, *Kozma Andor: Versek. Próza, A Hét*, 1892. december 4., 785–786. (Megjegyzendő, hogy Ignotus Kozmát nem sorolja az újnépiesek közé.)

39 IGNOTUS, 1892. december 4. 786.

40 Mindemellett az Ignotus által felmutatott példázatok variabilitása is véges. Néhány passzust idézünk: „A Tóth Béla embere magyarul beszél és magyarul érez, de az ételeiben nem szorítkozik

Ignotus a fenti szövegekben a megbírált szerzőkön kívül gyakran egy háttérben rejtőző, személytelen autoritást is megszólít, aki/amely a nyilvánvaló igazságokat rendre »eltagadja«, de a maga »túlhajtott« nézeteit »kiköveteli«, vagyis az írókat azok tükröztetésére »szorítja«, stb. A Szabolcska-kritika némely utalásából sejthető, hogy kifejezetten ennek az írásnak a címzettje Beöthy Zsolt, aki Szabolcskát feltűnésekor nagy reménységként, „a népdalt fakasztó tiszta szív s a népdalt zengő tiszta hang” „igazi [...] magyar költő”-jeként üdvözölte,⁴¹ mindazonáltal továbbra is kérdés marad, hogy az 1890-es évek első felében a népiesség követelése tendenciaként mutatkozik-e meg, tehát az Ignotus által emlegetett »vétkek« valóban *irodalompolitikai irányt* jeleznek-e. Ez ügyben határozott álláspont csak a korabeli sajtópaletta egészének ismeretében volna kialakítható,⁴² ám kutatásaink alapján úgy látjuk, hogy ebben a periódusban inkább egyfajta terminológiai zavarról (avagy célzatos meg nem értésről) lehet szó: a modern írókat unalomig ismételve gyökértelemek, a hagyományoktól elszakadóknak bélyegzik, míg a másik oldalon (Ignotus oldalán) ezek az önmagukban is sértő vádak — talán a korábbi kozmopolita költészetről szóló vita utórezgéseiként — úgy csapódnak le, mintha az előbbi nézetekből a népiesség kívánalma is egyértelműen következne.

Mindezt jól példázza egy 1894 őszen kezdődő polémia (argumentációját erősen kivonatolva idézzük fel). Ennek nyitányaként a Budapesti Hírlap hasábjain Alexander Bernát áll elő a szokásos kifogásokkal, a honi moderneket a tenger fenekén lévő búvárokhoz hasonlítja, „kik a levegőt másunnan kapják”, majd a „beteges, túlrejt dolgokra” fogé-

pusztán a töltött káposztára és a francia kabátot becsüli annyira, mint a borjúszájas ingujjat és a pitykés mellényt. Egyszóval művelt ember, aki magyar, magyar ember, aki europäer, zszurnalista, aki művész és alapos képzettségű író, aki nem nagyképűsködik” (IGNOTUS, *Tóth Béla*, *A Hét*, 1893. december 17., 396–397, i. h., 396.); „Nemzetünk ellen való vétkek, a népiesség magában helyes elvének túlhajtásával, a kozmopolitaság lesújtó mennykövét szórni arra, ami voltaképpen csak általános emberi és fitymálva mindent, ami csak azért idegen, mert mi restek voltunk nálunk is meghonosítani, a magyar írókat arra szorítani, hogy nem is atillában, de borjúszájas ingujjban és rojtos gatyában járjon” (IGNOTUS, *Szabolcska Mihály: Hangulatok*, *A Hét*, 1894. február 25., 125–126, i. h., 125.); „nekünk is megvolt a mi nagy boncolónk a Kemény Zsigmond személyében, akinek ha nem is a nyelve, de az egyénisége magyar voltát talán csak mégsem fogják eltagadhatni, noha ő nem járt szűrben s a regényeit nem tartogatta tulipántos lábában. [...] Magyar, ne járj vasúton, mert a vasút nem magyar találmány. Köpd tele a gőzhajó fedélzetét, mert ez népies szokás. Töröld el a minisztériumot, mert belga mintára épült. Dönts le az új országházát s lóháton hozz törvényt Rákoson...” ([IGNOTUS] I–s., *Magyar, magyar, magyar, háromszor is magyar*, *A Hét*, 1894. október 14., 650–651, i. h., 651.). Lásd még: [IGNOTUS] T. L., *A kézművesség dicsérete*, *A Hét*, 1895. február 17., 113–114; [IGNOTUS] I–s., *A klasszikus Vajda*, *A Hét*, 1896. február 2., 77.

41 BEÖTHY Zsolt, *Az „új költő”-ről*, Fővárosi Lapok, 1891. január 8., 45.

42 A vita másik vonulata például az 1894 őszen meginduló Politikai Hetiszemle hasábjain bontakozik ki.

kony ifjaknak Arany János szellemiségének követését ajánlja — ám a népiesség problematikáját mellőzve.⁴³ Ignotus mégis konstatálja: „itt a kátyú, amelyben az Alfa szekere is megrekedt: a magyarságot ő is összevési a parasztossággal vagy mondjuk a népiességgel. Amiben nincs meg a paraszt kontemplatív renyhése és kedves, de korlátolt *egyszerűsége* indulatban; formákon túltörő erőszakossága és logikus, de röghöz tapadó *józsansága*, az őneki nem magyar.”⁴⁴ Néhány nappal később — immáron mindkét írásra reflektálva — Benedek Elek sem kerülheti el a törzsökösségre vonatkozó szokásos botorságokat, ám rámutat, hogy az eljárás, amely „a parasztsághoz, a parasztos nyelvhez köti a nemzeti Génusz fogalmát”, nem más, mint „a közönség szándékos megtévesztése”, majd felteszi a kérdést: „Hol van ma csak egy számot tevő magyar író, ki a népiesség hajhászásában keresi a magyarosságot s kiváltképpen a magyar szellemet?”, s ekként válaszol: már nyoma sem maradt a népies poétáknak, nem is léteznek: „Talán elvtve egy-egy vidéki újság tárcarovatában. Talán egy-egy vidéki színházban megbukott népszínműben. Ma már nincsenek borzas hajú, félrenyomott sarkú csizmában járó bohémek; lehető tisztességes polgári ruhában járunk valamennyien, időnk és kedvünk mértéke szerint tudomást veszünk a külföldi nagy szellemek alkotásairól, senki sem zárkózik el ridegen az idegen irodalom termésétől, de viszont nem engedjük megvesztegetni magunkat a nekünk idegen, a nemzeti karakterrel ellentétes irányzatok által, még ha a föld rögéhez kötöttség vádját kell is elszenvdünk.”⁴⁵ Ignotus néhány hetet kivár, s amikor Benedek Elek kisebb technikai hibát vétve Jakab Ödön frissen megjelent verses meséjéről azt jósolja, hogy az rövid idő múlva népköltészetté nemesülhet, Ignotus a kijelentésben újra a népiesség kötelezőségének hirdetését gyanítja, s Benedek Elek eljárását (és írásművészetét) a következőképpen minősíti: „Benedek úr, én imádom a népmeséket, de Horatius sosem írt népmeséket, s mégis nagy költő volt. Ah, Benedek úr, Aiszkhüloszon kezdve Shakespeare-n, Goethén, Petőfin és Arany Jánoson keresztül egész Jakab Ödönig a világ legnagyobb költői a népből s a népmeséből táplálkoztak, csak az a kérdés, hogyan. Ha a népet s a népköltészetet búzakalással hasonlítom össze, az igazi költő elébb lekaszálja, kérébe rakja, megcsépli, megrostálja, a magját megőrli, megszítja, a lisztjét vízzel, sóval s élesztővel elegyíti, megkeveri, meggyúrja és megsüti, s így eszi meg kenyérül. Az a népiesség, amelyet Benedek úr hirdet, egyszerűen lelegeli. [...] Az igazi poéta a maga művésze s a haladó világ tartalma s eredményei selymével, prémjével és gyöngyeivel királynővé avatja a népiességet — Benedek úr még a maga csinos kis pruszlikját is letépi róla, s azon pucéron állítják ki belépti díjért.”⁴⁶

43 [ALEXANDER Bernát] ALFA, *Ifjú Magyarország*, Budapesti Hírlap, 1894. október 12., 1–2.

44 IGNOTUS, 1894. október 14., 650.

45 BENEDEK Elek, *Irodalmi zenebona*, Fővárosi Lapok, 1894. október 23., 2513–2514.

46 [IGNOTUS] I–s., *Árgírus királyfi: Jakab Ödön tündérmeséje*, A Hét, 1894. december 23., 816–817.

Az évtized közepétől azonban sajátos fordulatot vesznek az események, és az újnépesség problematikája egy nagyobb érvrendszer részeként jelenik meg. Beöthy Zsolt a *specifikan magyar* kérdéskörét formai-tartalmi jellegzetességek alapján kezdi tárgyalni, s megpróbálkozik azzal is, hogy az „*így nem szabad*” / „*emígy muszáj*” témakörében, ezáltal pedig a nemzeti irodalomba való tartozás kérdésében bizonyos szűkítéseket vezessen be — ekként hivatkozik a népiesség primátusára, mindazonáltal látni fogjuk, hogy ez a kísérlet sem válik »hivatalos« ideológiává.

Beöthy egy 1895 januárjában tartott nyilvános felolvasáson eredendően az irodalmi alkotások maradandóságára keres magyarázatot. Kiindulása szerint a nagy műveken nem csak az őket létrehozó „lángelmék” kisugárzása érzékelhető, de bennük „egy nemzetnek, egy kornak, egy hagyománynak közös lelke él és hat” — ezt magunk sem gondoljuk másképpen —, ám Beöthy szerint „az erős nemzeti érzés uralkodása” már krónikáiróinktól kezdve a magyar irodalom megkülönböztető jegyeként tűnik fel, mi több, a magyar irodalom jóformán csakis a nemzeti élménykört szólaltatja meg (tehát az adott művek maradandósága is bizonyosabb, ha eleve ebbe a tematikába illeszkednek). Eztán Beöthy a nemzeti jelleg kifejeződésének néhány kézzelfogható jegyét is azonosítja: ilyen a népdal, illetve „a magyar népi érzület” tükröztetése, s megtudhatjuk azt is, hogy „a magyar embernek mindig legnagyobb büszkesége” „a hadi életben, kalandjaiban, viszontagságaiban, dicsőségében való kedvtelés” volt, de tipikusan magyar „a változó szerencse után a bujdosás keserve: [...] a magyar bánat, a nekikeseredés, a mindentől elszakadás, a bujdosó hangulat”, s később az idegen hatalmakkal szemben a nemzeti függetlenségért folytatott harc, illetve „az összeesküvésbe és forradalomba kergetett hűség” felmutatása. De Beöthy Balassi kapcsán arról is értekezik, hogy „mintha a régi magyarság nomád kedve is megmaradt volna” azokban a költőkben, akik „egész életük során át bolyongottak. Ilyen nagy vándorok voltak Balassi, az utána következő legmagyarabb lírikusok: Csokonai, Kisfaludy Károly, Petőfi. Még Arany szárnya is emelkedett; otthagya fészket, de csakhamar visszatért. Szárnyát ezentúl csak a halhatatlanság országába repülésre lebbentette.” [!] Beöthy írásának zárlatában látszólag elhárítja, hogy „a jelen irodalom magyaros jellegé”-re vonatkozóan következtetéseket fogalmazzon meg, valójában megismétli a már ismerős vádat: „Kétséget nem szenved, hogy létrejönnek most művek, melyek magyarul vannak írva, de nem magyar lélekből valók. Emiatt nem kell kétségbe esni. A baj csak akkor volna nagy, ha ezek a művek tartós és mély hatást tennének” — de ennek a kijelentésnek a korábbiakhoz képest már más az akusztikája, a nemzeti jellegzetességek körülhatárolása után csak azt jelentheti: aki nem az általa leírt eszmények jegyében szólal meg, annak műve nyilván nem „magyar lélekből való”, tehát maga a szerző sem lehet része a nemzeti irodalomnak.⁴⁷

47 *Maradandó alkotások: BEÖTHY Zsolt előadása*, Budapesti Hírlap, 1895. január 11., 1–3.

A modernnek által a felolvasásra adott válaszok egyfelől Beöthy kategóriáinak abszurdítására mutatnak rá (vö. bolyongás, kóborlás, hadakozás, éhezés), fontosabbnak látjuk azonban azt, hogy felismerik: a modern korban a nemzeti irodalomba való beletartozást illetően eleve felesleges bármiféle osztályozásba bonyolódunk: Ignotus szerint „a nemzeti különbségek, az ösztönünk akármennyire megérzi őket, nem olyan határozottak, hogy definiálni és rájuk szabadalmat lehetne venni. S azt az egyet sohasem fogjuk megérteni, hogy aki magyar földön született, magyar iskolába járt, magyar poétáktól tanul, magyar újságot olvas, magyar környezetben él és magyarul ír, az írásai mégis hogy lehetnek nem magyar lélekből valók. Hacsak azt nem kívánják, hogy minden magyar ember ugyanazt írja meg és ugyanúgy, ami a régi magyar írók lelkéből fakadt.”⁴⁸ Beöthynek címezve ugyanezt fogalmazza meg Ambrus Zoltán is, szerinte a művek „Akarva, nem akarva, mindannyian koruk tükrei [...] s mindannyian kifejezik az író nemzeti érzését, mert ma nincs író nemzeti érzés nélkül. [...] mindenki mindig csak a tulajdon korát írja, s annak a nemzetnek a lelkét, amelynek a nyelvén szól, amelynek a levegőjében él s amelyhez millió apró szállal van fűzve egész élete. Akár tudatosan cselekszi ezt, akár önkéntelenül: másra nem képes; s nem mindig az az író jellemzi, fejezi ki korát és nemzeti érzését megkapóan, akiben legtöbb volt a szándékosság.”⁴⁹

Az ellenvélemények hatására Beöthy nem revideálja nézeteit, sőt nemzetkarakterológiai rendszerét a következő években mind átfogóbban alkalmazza. 1896-ban jelenteti meg *A magyar irodalom kis-tükrét*, s az ebben megrajzolt volgai lovas allegóriája segítségével a magyar szellemiség alapvető jegyeit már az „ősi életviszonyok”-ig vezeti vissza: „Pusztai nomád nép volt [a magyar], s a sík természet, mely körülvette, nagy kiterjedésével, tiszta világításával és kevés színével: inkább szemlélő erejét, belátásának tisztaságát, felfogásának és ítéletének eleveenségét és biztosságát fejlesztette”, a pusztai harcok, a zsákmányoló életmód növelte benne „a nemzeti érdek iránt való hajlamot”, míg nyilvánvaló lett: „A közérdektől, a nemzeti érzéstől való áthatottság irányozza mindenkor a magyarságnak egész külső és belső életét”, mi több, „a nemzeti érzése sugallja egész gondolkodását és képzeletét. Amit idegenből, a mívelődésben előtte járó nyugottól vesz, azokat az eszméket és formákat is mindig akként módosítja és idomítja, hogy a magyar nemzeti érdek szolgálatára minél alkalmasabbaká tegye.” Vagyis a beolvadó népcsoportok számossága ellenére „a magyar léleknek [...] ezredéves vonásai” uralkodólag maradtak fenn.⁵⁰

Beöthy ugyanezt a gondolatmenetet ismétli meg az általa szerkesztett millenniumi irodalomtörténet bevezetésében is, itt „irodalmunk változhatatlan színhangulata” mellett

48 [IGNOTUS], *Maradandó alkotások*, A Hét, 1895. január 13., 34.

49 AMBRUS Zoltán, *A magyar lélek*, Magyar Hírlap 1895. január 25., 1–5, i. h., 2–3.

50 BEÖTHY Zsolt, *A magyar irodalom kis-tükre*, Budapest, Athenaeum, 1896, 2–3, 4, 5.

érvel,⁵¹ majd kisvártatva a maga nézeteivel — teljesen anakronisztikus következtetésekre jutva — visszatér a kortárs irodalomhoz. 1897-ben előszót ír Lampérth Géza verseskötetéhez, s Lampérth *magyar ihletével és iskolájával* szemben, a honi városi irodalom egészében idegennek minősül, s »megjavítására« Beöthy csak egyetlen módot lát: „erre is a magyar vidék, a magyar falu életének és költészetének kell minél nagyobb, minél mélyebb befolyást” gyakorolnia. Mert „Igazi magyar költészet eddig más nincs is, mint a magyar vidék, a magyar falu költészete. A kísérletek, melyek valami egészen másnak kezdésére történtek, azt mutatják, hogy a tőle és nagy hagyományaitól való elszakadás a nemzeti lélek irányában is idegenséget jelent. Az új magyar nagyvilág költészetének csak a régi magyar kisvilág költészetéből lehet kifejlődni.”⁵²

A *Hét* hasábjain a szokásos ironikus stílusban Ignotus utasítja vissza Beöthy direktíváit: „Föltétlenül elfogadom a Beöthy Zsolt tézisét, hogy csak a falu költészete az igaz magyar költészet s minden más irányú kísérlet idegenség. Elfogadom, noha fáj Arany Jánost is kilöknöm a magyar irodalomból s az ő megdicsőült homlokára is rásütnöm a kozmopolititás magametszete bélyegét, amiért a Buda halálán kezdve a Toldi-trilógián keresztül egészen a Hídavatásig dalos ajakkal ezer esztendőn kísérte és kísérlette végig a magyar főváros alakulását” stb.;⁵³ a pengeváltás különlegességét azonban az adja, hogy a modern írók onnan kapnak támogatást, ahonnan talán nem is várnák: a Gyulai által szerkesztett és a Kisfaludy Társaság »félhivatalos« lapjának tekintett Budapesti Szemlétől.

Gyulai, miután áttekinti Beöthy „eszmemenetét”-t, leszögezi, hogy ő semmilyen szempontból nem tartja „igazolható”-nak az irodalom falusira és városira történő felosztását, s leszögezi, hogy „a népköltészet [eleve] több, mint egy falu vagy vidék költészete, az az egész népé és több százados maradvány, mint maga a nyelv; egyik fő forrása ugyan a nemzeti költészetnek, de nem egészen az, [!] s midőn Beöthy az egész magyar nemzeti költészetet falusi költészetnek nevezi, lejjebb szállítja a népköltészetnél. [...] Beöthyt az vezette e különös osztályozásra, hogy nagyobb városaink nem voltak túlnyomóan magyarok, s ennél fogva inkább vidéken lüktetett a magyarság szíve. De nem vett észre egy más jelenséget, tudniillik, hogy nem magyarok városainkban is mindig megvolt a magyarságnak bizonyos nagyobb vagy kisebb köre, mely folyvást növekedett és fejlődött, sőt az idegen elemeket magába olvasztotta, sokkal nagyobb mértékben, mint falun. Fővárosunk egy félszázadnál több idő óta inkább központja szellemi mozgalmainknak, fészke a nemzeti szellemnek, mint bármely vidéke az országnak, de azért helytelen volna fővárosi és falusi tudományt és költészetet különböztetnünk meg. A másik ok, amely

51 BEÖTHY Zsolt, *Irodalmunk és irodalomtörténetünk*. Bevezetésül = *A magyar irodalom története*, szerk. B. Zs., Budapest, Athenaeum, 1896, I/1–11, i. h., 9.

52 BEÖTHY Zsolt, *Előszó* = LAMPÉRTH Géza, *Első könyvem: Hazafias és egyéb költemények*, Budapest, 1897, 5–6.

53 IGNOTUS, *A falu s a város*, *A Hét*, 1897. június 20., 402–403.

Beöthy osztályozására befolyt, az a tapasztalata volt, hogy ifjú költőink közül nem egy mintegy megtagadni látszik nemzeti költészetünk szellemét s ez onnan származik, mert Buda-Pest élete még korántsem magyar nagyvárosi élet. De Párizsban és Londonban nem élnek-e oly költők, akik eltérnek a francia és angol nemzeti költészet hagyományaitól s vajon nem ezeket utánozzák-e némely ifjabb költőink? Hiszen a múltban is találunk erre példát. [Kazinczyt és Aranyt említi.] Nem a falu és főváros dönti el a költő sorsát, hanem sok minden összehatása, különösen a közszellem, a nemzeti fejlődés és saját géniusza.”⁵⁴

IV.

Ez az 1897-es Gyulai-cikk nem csak a városi irodalom melletti erkölcsi kiállásával vonja magára a figyelmet, de azon kitételeivel is, amelyek Beöthy irodalomszemléletének további elemeit érvénytelenítik. Gyulai szerint ugyanis a „nemzeti rhythmus” megszólaltatása és „a magyar világ eszme- és érzésköréből” merített tárgy önmagában egyetlen alkotót sem von a nemzeti irodalom körébe, sokkal inkább a művészi alkotás színvonala és a már ismert (»megoldott«) tematikától való elmozdulás: „a nemzeti költészet fogalma is tágabb körű, mert magában foglalhat különböző költői egyéniségeket, új tárgyakat hódíthat meg, új eszmék tolmácsa lehet, de leginkább abban a módban nyilatkozik, amint mindezt a költő kifejezi, s a nemzet szellemébe oltja”. Gyulai például éppen az „obligát tartalom és hang” miatt tartja Lampérth hazafias költészetét is idejétműltnak, Rodostóról szóló »stílusgyakorlatának« ürességére ekként mutat rá: „óhajtja, vajha dala fölrázhatná az alvó nemzetet. Vajon miért alvó nemzet a magyar? Mert elfeledte múltját s nem hozhatja haza a rodostói bujdosók hamvait. Annak sok más oka lehet, de az álomba süllyedés legkevésbé.”⁵⁵

De ideje elszakadnunk szegény Lampérth Gézától — akivel 1897-ben ugyanaz történik, mint ami Szabolcska Mihállyal 1891-ben, vagyis, hogy az ő kárára nyilvánítják ki azt, amit felfedezőjének, Beöthy Zsoltnak (Gyulai és Ignotus kivételével) nem mernek megmondani —, fontosabbnak gondoljuk annak hangsúlyozását, hogy Gyulai ebben a kritikában (is) az előzetes megfontolásoktól független irodalom mellett érvel, s ezzel roppant közel kerül a moderneknek a művészet önjogosságára vonatkozó kritériumához (avagy a modernnek kerülnek közel Gyulaihoz). S ha áttanulmányozzuk a kilencvenes évek Budapesti Szemléjének kortárs művekről szóló bírálatait, látnunk kell, hogy ezek is a *művésziesség primátusa* nevében szólalnak fel a kiüresedett, „ökölbe szorított kézzel hadonázó hazafiság” ellen, de a Szemle a népies költőket sem részelteti könnyített elbírálásban

54 [GYULAI PÁL] -i., *Lampérth Géza: Első könyvem*, Budapesti Szemle, 92. köt., 1897. október, 148–152, i. h., 149–150.

55 GYULAI, 1897. október. 150., 151.

pusztán az általuk képviselt irányra való tekintettel.⁵⁶ Mindazonáltal Gyulai így sem kerül ellentmondásba saját népiesség-felfogásával; nemrégiben S. Varga Pál mutatott rá arra, hogy Gyulai már az 1860-as évek elejétől hajlik arra a nézetre, miszerint a műköltészet egy adott ponton törvényszerűen elszakad a népköltészettől, amelyhez periodikus visszahajlások ugyan lehetségesek, de a társadalom „míveltségének” a népköltészet jegyében történő újraegyesítésére már nem kerülhet sor.⁵⁷ Egyébiránt maga Arany János is számot vet azzal a lehetőséggel, hogy a népi téma vagy a népi modor idővel majd valami másnak adja át a helyét a magyar irodalomban,⁵⁸ sőt, bizonyos értelmezések szerint a népiesség már *eredendően* is többet jelentett a népi témánál vagy a népi modernál — a népiesség mélyebb intenciója szerint a feladat: a nemzeti jellem autochton vonásainak feltárása és értelmezése a nemzeti sorskérdések aspektusából.⁵⁹ Tehát akként is felfoghatjuk a dolgot, hogy a modernnek jelentkezése kifejezetten alátámasztotta a nagy öregek megsejtéseit.

A *Hét* hasábjain 1898-tól egy időre a szabadságharcos tematika szinte teljes kimerülését tapasztaljuk. Közben persze a széles olvasóközönség számára is nyilvánvaló lett, hogy az irodalmi hivatalosság fórumain *belül* sokkal mélyebb törésvonalak húzódnak, mint a Társaság gyakorta vaskalaposnak nevezett vezetése és a modernnek között, ám *A Hét*-ben megmutatkozó apályban Ignótus személyes elkedvetlenedése is közrejátszik: az *elhívatus* mozgósító ereje elveszett, a korábbi, fekete-fehér igazságok helyén — legalábbis

56 Szabolcskára például — hogy magunk is törzsökös fordulattal éljünk — kifejezetten rájár a rúd; szűk évtized alatt verseiről a Szemle négy kritikát közöl, s ezekben Szabolcska amolyan tisztességes, de „csekélyebb dalnok”-ként tűnik fel — vagyis a nagy ígélet nem teljesült —, de a bírálatok minden alkalommal kárhoztatják a hírlapi zajt is, amelyet annak idején „egyik jeles kritikusunak” keltett a költő körül. A Szemle szerint e mesterséges hírverés már önmagában felfokozott várakozásokat generált, s így Szabolcska tehetségének kibontakozását bizonyos szempontból inkább megakasztotta, mint segítette. Vö. [LÉVAY József] ó. s., *Szabolcska Mihály: Költemények*, Budapesti Szemle, 71. köt., 1892. július, 137–145, i. h., 138, 137; v. e., *Szabolcska Mihály: Hangulatok*, Budapesti Szemle, 78. köt., 1894. június, 475–478; -z., *Szabolcska Mihály: Hangulatok (második kiadás)*, Budapesti Szemle, 98. k., 1899. június, 463–469.; —ó—, *Szabolcska Mihály: Szabad órák*, Budapesti Szemle, 105. köt., 1901. február, 290–292.

57 S. VARGA Pál, *A népnemzeti irodalom fogalma Gyulai Pálnál*, Jelenkor, 2002. július–augusztus, 805–817, i. h., 814–815.

58 Vö. ARANY János *Összes művei XI*, Prózai művek 2, szerk. NÉMETH G. Béla, Budapest, Akadémiai, 1968, 380–382, 383–400, 549–553.

59 A kérdéskör szerzteágazó irodalmából lásd mindenekelőtt HORVÁTH János *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig* (Budapest, MTA, 1927) című könyvének *Bevezetését* (5–19). A motiváció kettős indokoltságát NÉMETH G. Béla ekként fogalmazza meg: „Tanulmányozni a nép költészetét, bemutatni életét, megszólaltatni lelkét: ez lett a *közvetlen* feladat. Mert a *közvetett*, a vágyott *végző*, minek az előbbi csak eszköze, továbbra is ez: kifejezni s korszerűen értelmezni a »nemzeti jellem« lényegét, hogy a nemzet az lehessen, »lényege szerint, ami«.” (*A magyar századközép jellege és szakaszai: A népiesség kora. Bevezetés* = N. G. B., *Mű és személyiség: Irodalmi tanulmányok*, Budapest Magvető, 1970, 441–452, i. h., 443.)

számára — a szürke megannyi árnyalata tűnik fel. Ugyanazokban a napokban, amikor Gyulai saját nézetrendszerében cseppet sem kételkedve közli okfejtését a falusi költészetéről, Ignotus ekként vall önmagáról: „Hol vagyok én magam is, aki azt hittem, meghalok, ha Jakab Ödönről nem mondom meg az igazat? Azóta Palágyi Menyhértet benőtte a fű, s az Árgirus királyfi ökrei búsan legelnek rajta. Magam sem igen halok már meg, de persze, az igazat sem mondom meg okvetetlen. Legföljebb azt a baráti tanácsot adom az új kollegáknak, akik mindig a régiiek maradnak: ne éljenek pusztán csak *A Héttől*. Aki a pápa főztjéből eszik, meghal; aki mibelőlünk, még rosszabb véget ér. Kiből gyorsíró lett, kiből középiskolai tanár, s aki az én számos Marsyasaimból egy diplomára valót nem tudtam kinyúzni magamnak, az ellenségeim mind diplomás emberek. Ez a sors iróniája.”⁶⁰

A következő évi Kisfaludy-tárcában pedig a maga részéről befejezettnek nyilvánítja az »irodalmi osztályharcot«, amelyet annak idején sokan életre-halálra szóló küzdelemnek hittek — és vásárra vitték a bőrüket —, pedig csak amolyan „Rütli-bund” volt, amit az igazán dörzsöltek saját karrierjük előmozdítására gondoltak ki (e tárca példázatait a *merő szépség* okán is hosszabban idézzük): „ó nyájas olvasó — elképzellek írónak, aki, természet, a nyolcvanas évek elején Rákosi Jenővel, Ábrányi Kornéllal s Iksszel meg Ipszilonnal együtt ütötted az Akadémiát s a Kisfaludy-Társaságot, a butaságnak, a maradiságnak, a szűkkeblűségnek, a pénzen való ülésnek, a klikkeknek s a klakkoknak ezeket a bűzletes fészkeket. Azóta rég rájöttél volna, hogy Gyulai Pálnál már rosszabb emberek is voltak a világon, Eötvös Loránd sem analfabéta, s végső eredményben még Vargha Gyula is tud olyan verset írni, mint Titán László úr a Koronában, a Fiumében vagy a New York kávéházban — de azért, már csak következetesség okán is, keményen ütnéd tovább az Akadémiát s a Kisfaludy-Társaságot. Ütnéd, ütnéd, míg egyszerre csak azt látnád nagy megrökönyödéssel, hogy Rákosi Jenő *pályázati jelentő* az Akadémiában, Ábrányi Kornél törzsfőnök a Kisfaludy-Társaságban, s Iks és Ipszilon urak, ezek a fényes tollú, független, hat millió magyar olvasónak író s az irodalom történetébe belekerülő férfiak egy szerdai délután izgatottan ülnek az István kávéházban, s elhalványodva tudják meg az átszalajtott teremszolgától, hogy Jakab Ödön éppen most gondolkozik azon, elfogadja-e őket író-társainak, vagy sem. [...] Elvégre kik szavaznak a Kisfaludy-Társaságban? A Csengeryek, a Gregussok, a Pálffy Albertek rég porladnak már, s a helyükön azok ülnek, akik egykor vadul ostromolták a maradiság e bagolyvárát. Jókai, Ágai, Mikszáth, a két Rákosi, a két Ábrányi, Herczeg Ferenc, Kozma Andor, Bartók Lajos, Várad Antal és Jakab Ödön — ezekről csak senki sem mondhatja, hogy maradiak, hogy elfogultak, hogy klikkesek és rosszakaratúak; vagy hogy ne tudnák, milyen író Benedek Elek és kicsoda Alexander Bernát? Úgy nézem, hogy egy-két kivétellel végtére minden valamire való tollforgató em-

60 IGNOTUS, *Magyar Kritika*, A Hét, 1897. október 10., 658–659, i. h., 658.

ber belekerül ebbe a díszes társaságba, csak éppen hogy lassan s némi megaláztatások árán. De hisz épp ezek a kis áldozatok teszik értékkessé a tagságát; ezek az észrevétlen finom előmunkálatok, a nézeteknek ezek az ötvenperces kis módosulásai, a hátgerinceknek ezek a negyvenöt fokos kis elhajlásai, a szeszlépteknek azok a törthányadnyi különbségei, melyek az intramuranus embert megkülönböztették az extramuranus férfitől.”⁶¹

S míg *A Hétnél* 1898 őszétől Osvát Ernő személyében egy fiatal Gyulai-tanítvány lesz a lap irodalmi szerkesztője (aki, nem lehetetlen, bizonyos napokon éppen Gyulai késő-délutáni bölcsészkarai óráiról megy át az Otthon-körbe, hogy meghallgassa Kiss József instrukcióit), addig „a nyolcvanas évek” írói – ifj. Ábrányi Kornél, Bartók Lajos, Endrődi Sándor –, vagyis a Társaság „fiataljai” egyre rosszabbul viselik a Szemlében róluk megjelenő bírálatokat, s általában véve is elérkezettnek látják az időt arra, hogy Gyulait az elnöki székből elmozdítsák.⁶² Bartók Lajos az 1899. szeptember 27-i ülésen azt indítványozza, hogy az aradi vértanúk közelgő emlékűnnepén a Társaság koszorúval fejezze ki kegyeletét; Gyulai számára talán nem tudatosul az ügy szenzitív jellege, ezért vitába bonyolódik az alapszabály értelmezését illetően, a kérdést szavazásra teszi fel, s a jelenlévők – némi módosítással – végül Bartók indítványát fogadják el; néhány nap múlva tiltakozó akciók kezdődnek az egyetemen Gyulai ellen, s elhangzik a hazafiatlanság vádja is; Tolnai Lajos (ismét egy régi ellenfél) már Gyulai távozását követeli, végül az október 18-i ülésen felolvassák Gyulai levelét, amelyben lemondásáról értesíti a Társaságot.⁶³

Az általunk áttanulmányozott napilapok nem találgatnak, nem latolgatnak, szabatosan, de a *lényeg*et érintő motivációkat elhallgatva követik az eseményeket (a Budapesti Hírlap és a Budapesti Napló pedig mintha rendre hivatalos közleményeket jelentetne

61 IGNOTUS, *Intra muros et extra*, *A Hét*, 1898. február 6., 81–82.

62 A Szemle különböző szignók alatt erős, időnként megsemmisítő erejű bírálatokat közöl a századvég költőiről. A kilencvenes évek Gyulai-levelezéséből kitűnik: e kritikák nagy turbulenciát okoznak a Társaság emberei között, megbíráltak és pártfogóik nagyon szeretnék tudni, kiknek is köszönhetik a lesújtó véleményeket. Gyulai azonban senkinek sem árulja el, hogy a cikkek mögött egyedül a szelíd miskolci poéta, Lévy József rejtőzik, aki nemcsak borral látja el Gyulait (és facsemetékkal a leányfalui kertet), de az elfoglalt Gyulai kívánalmai szerint veszi elő a „kivégzésre” kiszemelteket. (Vö. LÉVAY József–Gyulai Pálnak, Miskolc, 1900. április 3. K: MTAK Ms 570/52.) Mindamellet Gyulai a Szemle névtelen bírálataiba gyakran maga is beleír (vö. GYULAI Pál, *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*, szerk. BISZTRAY Gyula és KOMLÓS Aladár, Bp., Akadémiai, 1961, 211.), de az együttműködés ilyenformán történő kiterjesztése nincs Lévy ellenére: „Tégy vele tetszésed szerint, bővítsd[,] rövidítsd, a mint jónak látod” – fűzi hozzá egyik küldeményéhez. (LÉVAY József–Gyulai Pálnak, Miskolc, 1901. január 17. K: MTAK Ms 570/54. Gyulai és Lévy vonatkozó levelezését lásd MTAK Ms 570/48–63, Ms 5689/209–325.)

63 A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, Új folyam, 34. köt., 1899–1900, 34–37; KÉKY Lajos, *A százéves Kisfaludy-Társaság (1836–1936)*, Budapest, Franklin, 1936, 196–198; PAPP Ferenc, *Gyulai Pál*, 2, Budapest, MTA, 1941, 622–625.

meg). De van egy lap, amelyik megírja, hogy „csak igen naiv vagy igen messze lakó emberek hihetik el, hogy ezt a válságot az aradi ünnep idézte elő. [...] A koszorú-vita csak azért mérgesedett el ennyire, mert a hadviselő felek egyikének, a [Társaságon belüli] »fiatalság«-nak szüksége volt rá, hogy összemérje erejét az »öregék« táborával. Szüksége volt rá, hogy ütközetbe bocsátkozzék végre a másik csoporttal, másképpen soha se ragadhata volna magához a hegemoniát.” Gyulai visszavonulása tehát nem volt önkéntes: „a visszavonulást provokálták, sőt kieroszakolták”, „csekély számú híveit” pedig megfenyegették. Mindemmellett *A Hét* azt is tudja, hogy a régi módszer szerint az egyetemi tüntetést előre megszervezték, s azon nem bölcsészek, hanem más karokról hozott heccelődők zajongtak.⁶⁴ S van *egy* ember, aki, mert méltánytalannak érzi a történeteket, a maga nevében, nyílt levélben kéri számon a Kisfaludy Társaság „revolúció-poseur”-jeinek morális tartását: „Az irodalom igazi fiataljai nem a szavakat, az ambíciót örökölték, az ő előretörekvésük hurrájában nincs hangja a múlt megrágalmazásának. Ők azok, akik Méltóságodat a hazafias nyelvöltés csúnya jeleneinek idején körülvették és kezeit szorongatták. Ők azok, akik ma a magyar irodalom igazi zászlóját tartják s ha meghajtják a távozó vezér előtt, a saját érdemeit olvashatja le annak hímzéseiből. Ők azok, akik ilyen kevesen vannak. Mert ők azok, akik a Kisfaludy-Társaságnak a priori kitagadottjai, nem mintha túlságosan fiatalok lennének, s nem mintha Gyulai Pál szeméből ellopta volna a látást a kor, hanem mert azoknak a kedves pseudo-fiataloknak a korhadat erdeje mindig közöttük állt.”⁶⁵

Minden egy kicsit másképpen van, és ettől az *egész* sokkal bonyolultabb.

*

Az 1890-es évek Gyulai Páljára hajlamosak vagyunk mint életidegen, magába zárkózó emberre tekinteni, aki már nem érti az idők szavát és nem tud lépést tartani az úgynevezett »fejlődéssel«. Véleményünk szerint az ügy éppen ellenkezőleg áll: Gyulai egyfajta kiegyensúlyozó szerepet játszik a kor irodalmi klikkjei között, s ha úgy látja szükségesnek, rendreutasítja a hírlapirodalom képviselőit, avagy a kibontakozó városi irodalmat védi Beöthy agresszív csoportozatával szemben, de mindenholnan a túlzásokat nyesegetve.

64 [KÓBOR Tamás] X., *A Kisfaludy-Társaság fejevétele*, *A Hét*, 1899. október 2., 703–704, i. h., 703.

65 OSVÁT Ernő, *Különvélemény: Levél Gyulai Pálhoz*, Budapesti Napló, 1899. október 20., 9. Osvát Ernőnek Ábrányi Emil válaszol, s talán véletlenül, vagy talán mert imponálni akar a névsorral, a következő írókat említi meg mint a Gyulai ellen „hadba szállók”-at: Endrődi Sándor, Rákosi Viktor, Bartók Lajos, Bársony István, Szigeti József, ifj. Ábrányi Kornél, Tolnai Lajos (ÁBRÁNYI Emil, *Válasz: Osvát Ernő úr levelére*, Budapesti Napló, 1899. október 22., 8.)

Távozását követően, az 1900. február 4-i tisztújítás során a középnemzedék vezére, Beöthy Zsolt nyeri el a Társaság elnöki tisztét. Következő évi, beköszöntő beszédében újra elismétli a fiatal írók nemzetietlenségére vonatkozó vádakat, majd a tények nyilvánvaló meghamisításával a megelőző évek történéseit akként interpretálja, mintha először éppen a Kisfaludy Társaság szállt volna szembe e »veszélyes« tendenciákkal.⁶⁶ Ignotus a maga válaszcikkében először is »kegyelettel« emlékezik meg Gyulairól, a volt és a jelenlegi elnök irodalmi hivatottságát és képességeit Beöthy kárára veti egybe, palotaforradalomnak minősíti Gyulai lemondását és azt valószínűsíti, hogy az új elnök körül időközben „összepakálódott társaság”-ot legfeljebb a cinizmus tartja össze. De ebben a cikkben Ignotus talán először fogalmazza meg azt a vádat, amely az efféle polémikiakban kiszáradva már evidenciaként jelenik meg: Beöthy megnyitóját a politikai kirekesztés szimptomájaként, s az ilyen irányú gyakorlat folytatására való jeladasként interpretálja. Azonban ő maga is konstatálja, hogy Beöthy megnyitójából mindez nem olvasható ki: „Ez az irodalmi agrárizmus a Beöthy Zsolt fogalmazásában sokkal színtelenebb, hogysen meg lehetne fogni”. Ám mivel Ignotus az Esti Újság 1901. február 11-i *Nemzetietlenség* című cikkét (1. p.) a Beöthy-beszéd visszhangjaként olvassa, bizonyítottan látja, hogy a Kisfaludy Társaság az irodalmi és a közéleti kirekesztés céljából „paktálni kezd” „a nagyszájú chauvin újságiradalommal”, s mindazok, „akiknek nincs lelkük eladni a lelküket, elhallgatnak vagy elpusztulnak”.⁶⁷

A szembenállók eztán a tárgyszerűséget félretéve inkább a másik oldal eszméinek mögöttes értelmet fessegetik, s egymást tudatos nemzetárulással, illetve kirekesztéssel vádolják. Az álláspontok összemérhetetlenek, a megnyilatkozásokat félelem, harag, gyűlölet hatja át. A várostrom még csak most indul. Elkezdődött a huszadik század.

66 BEÖTHY Zsolt, *Elnöki megnyitó beszéd* [1901. február 10.], A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, Új folyam, 35. köt., 1900–1901, 3–6.

67 [IGNOTUS] I–s., *Irodalmi agrárizmus*, A Hét, 1901. február 17., 110–111.